

מהי לאומיות?

שאלו מחקרו

קראו פרק זה והשיבו:

1. מהי לאומיות?
2. מהם מאפייניה של הלאומיות?

בסוף המאה ה-18 ובראשית המאה ה-19 החלה מתפתחת בעולם תופעה חברתית חדשה, אשר הביאה עמיה רבים לשאיפה להקים משטרים חדשים שבהם הריבונות תהיה בידי העם או בידי אנשים שנתפסו כמייצגי העם. תופעה זו, אשר זכתה לכינוי **לאומיות**, הייתה לאחת התופעות המשפיעות בהיסטוריה של העת החדשה. במהלך מאתיים השנים האחרונות התגלה הרעיון הלאומי כאחד הרעיונות המלהיבים ביותר בהיסטוריה האנושית. בני אדם רבים גילו נכונות להקדיש לרעיון ממרצם וממשאביהם, ולעיתים אף הקדישו את חירותם ואת חייהם (בסוף הפרק תמצאו קטע מקור, מאת הסופר האיטלקי אֶדְמוֹנְדוֹ דֵה אַמִּיצ'וֹס, הממחיש זאת).

גם היום, כמאתיים שנה לאחר הופעת הלאומיות, היא מוסיפה להוות גורם בעל חשיבות רבה הן ביחסים הבינלאומיים והן בחברה ובפוליטיקה הפנימית בתוך המדינות ברחבי העולם. **בפרק זה נלמד להכיר לעומק את המושג לאומיות ואת מאפייניו המרכזיים.**

1. הגדרה

הלאומיות היא תודעה פוליטית, המוחזקת על ידי קבוצת בני אדם, שחבריה חשים זיקה (שייכות) אלה לאלה. חברי הקבוצה שואפים לקדם את ענייניהם המשותפים באמצעות מסגרת פוליטית משותפת, בעלת סממנים ריבוניים, שתונהג על ידי אנשים הנתפסים כנציגי הקבוצה. שיא השאיפות הפוליטיות של חברי קבוצות לאום הוא לחיות במסגרת של מדינה ריבונית¹ (עצמאית), שהשליטה בה תהיה בידיהם. מהגדרה זו נובע כי הלאומיות מבוססת על שלושה יסודות: יסוד התודעה, יסוד הזיקה הפנימית, ויסוד החתירה לריבונות מדינית.

בהתאם להגדרה זו נשתמש להלן במינוח **קבוצת לאום** כדי לציין קבוצה של בני אדם שחבריה בעלי תודעה לאומית.

1 קבוצות לאום אשר אינן מציגות דרישה גלויה לריבונות מדינית, חותרות לעיתים קרובות להשגת אוטונומיה אשר תאפשר להם לבטא את מאפייניהם האתניים הייחודיים באמצעות חינוך ושימוש בשפה האתנית הייחודית לחברי הקבוצה. במילים אחרות, החתירה לריבונות היא תנאי מרכזי, אך לא הכרחי, להגדרת קבוצה אנושית כלשהי כקבוצת לאום.

2. כיווני התפתחות של האומיות

אחת השאלות המרכזיות שעמה נאלצה התפיסה הלאומית להתמודד היא מי נכלל במסגרת קבוצת הלאום? כלומר, האם הכניסה לקבוצת הלאום מבוססת על יסודות אתניים מולדים, או שהיא פתוחה באופן שוויוני לכל אדם אשר יאמץ את ערכי קבוצת הלאום ואת יעדיה הפוליטיים?

כל אחת מקבוצות לאום השיבה על שאלה זו בדרך שונה וייחודית, אשר הובילה את קבוצות הלאום השונות להתפתחות שונה וייחודית. בהקשר זה ניתן לחלק את כיווני ההתפתחות של קבוצות הלאום לשני כיוונים עיקריים:

❖ **הכיוון הליברלי-פוליטי:** קבוצות לאום אשר התפתחו בכיוון זה נטו לקבל אליהן כל אדם, אשר קיבל את תפיסת עולמן, ואשר הזדהה עם יעדיהן הפוליטיים ללא קשר למוצאו האתני.

תפיסת עולמן של קבוצות לאום אלה הדגישה את השוויון הקיים בין כל בני האדם. היעד הפוליטי המרכזי שאותו שאפו הקבוצות להשיג היה להעניק לחלקיו השונים של העם זכויות, אשר ישחררו אותם מהמגבלות, שהוטלו על החירויות שלהם על ידי השלטון הקיים.

❖ **הכיוון האתני:** קבוצות לאום אשר התפתחו בכיוון זה, נטו לקבל אליהן רק בני קבוצה אתנית מסוימת. היעד המרכזי שאותו שאפו קבוצות לאום אלה להגשים היה ייסוד מדינה, שתהיה בעלת אחידות לאומית-אתנית, ואשר במסגרתה תמומש תפיסת העולם הלאומית הליברלית, המבטיחה שוויון וחירות אישית. יש לציין כי בכל קבוצות הלאום אשר התפתחו במאה ה-19 באירופה, ניתן למצוא ביטוי לשני כיווני התפתחות אלה.

3. מאפייניו המרכזיים של האומיות המודרנית

א. האומיות כמפלגה גזנית

תהליך ההתגבשות של התפיסה הלאומית מתבסס על התפתחותה של זיקה פנימית בין חברי קבוצת הלאום. זיקה פנימית זו היא תחושה של ערבות הדדית בין חברי הקבוצה. בני הקבוצה מפתחים הזדהות עם הכאב והמצוקה של שאר החברים בקבוצה. הם חשים התרוממות נפש, בשעה שהקבוצה מצליחה לקדם את יעדיה.

הזיקה הפנימית הקיימת בקרב חברי קבוצת הלאום מגשרת על פערים חברתיים. היא מתקיימת למרות קיומם של הבדלים חברתיים-מעמדיים, פערים כלכליים, הבדלים לשוניים, הבדלים באורחות החיים, מרחק גיאוגרפי ועוד. יתר על כן, זיקה זו מוסיפה להתקיים למרות העובדה שאף אחד מחברי קבוצת הלאום אינו מכיר באופן אישי את מרבית חברי הקבוצה.

2. האומיות כמפלגה גזנית

התהליך של חדירת התפיסה הלאומית היה מלווה בהצגת המשותף לחברי הקבוצה ובהדגשת הגורמים המאחדים שבה. הגיבוש הפנימי של קבוצת הלאום לא נשען רק על המאפיינים המשותפים הקיימים, אלא היה מלווה בעיצוב מאפיינים משותפים שאותם ניסתה התנועה הלאומית להנחיל לחברי הקבוצה. הדבר נעשה על ידי גיבוש של מאפיינים תרבותיים משותפים, תוך ניסיון מכוון לטשטש הבדלים תרבותיים פנימיים; הודגשו מיתוסים ואלמנטים היסטוריים קיימים, אשר שירתו את התהליך של גיבוש הלאומיות, תוך טשטוש מיתוסים ואלמנטים היסטוריים שעוררו חשש פן יפריעו לתהליך.

תחילה הודגשו בעיקר אלמנטים משותפים, כמו השפה וההיסטוריה המשותפת, ועוצבו סמלים שנשענו על אלמנטים אלה במטרה לגייס את התמיכה של בני קבוצת הלאום לערכים הלאומיים. כך למשל עוצב הדגל בצבעים ובסמלים הרומזים על גורמי האחדות. יש להדגיש כי בדרך כלל תהליך בניית המאפיינים המשותפים לא כלל יצירה של מאפיינים חדשים יש מאין, אלא הוא השתמש במאפיינים המשותפים הקיימים, באופן ששירת את תהליך בניית הלאום.

לאחר שלב הגיבוש הראשוני החלה קבוצת הלאום לנהל מאבק בגורמים חיצוניים במטרה לממש את היעד הפוליטי שהציבה לעצמה והוא הקמת מדינה ריבונית. המאבק החיצוני הצריך נטילת סיכונים והקרבת קורבנות מבני קבוצת הלאום והיה

מלווה בהצלחות ו / או בכישלונות. תהליך זה סיפק לקבוצת הלאום מיתוסים חדשים של גבורה והקרבה. מיתוסים אלה חינכו את בני קבוצת הלאום ללכת בדרכם של הגיבורים הלאומיים ועודדו אותם לפעול תוך הקרבה עצמית. דבר זה תרם תרומה נוספת לחיזוק הרגשות הלאומיים ולהגברת מחויבותם של בני הקבוצה לערכים הלאומיים. הפצת המיתוסים הלאומיים נעשתה באמצעות פרסום סיפורי גבורה, תוך הדגשת ערכם הסמלי, ובאמצעות עיצוב אנדרטאות, הצגת תערוכות, הקמת מוזיאונים וארגון טקסי זיכרון לגיבורים הלאומיים שהקריבו את חייהם למען הערכים הלאומיים.

2. לאומיות כמפלגה פוליטית

כפי שראינו קודם לכן², היא השאיפות הפוליטיות של חברי קבוצת הלאום הוא הקמת מדינה ריבונית שהשליטה בה תהיה בידי אנשים הנתפסים כנציגי קבוצת הלאום. קידום שאיפה זו הצריך שינויים פוליטיים מרחיקי לכת, שכן התפיסה הלאומית אינה מכירה בלגיטימיות של כל גורם שלטוני אחר. קידום השאיפה הלאומית הצריך שינוי של ההסדרים החברתיים והפוליטיים שהיו נהוגים קודם לכן. מוקדי העוצמה הפוליטית, כלומר משפחות המלוכה השליטות, הכנסייה והאצולה, שהתקיימו עד לעליית הלאומיות, שאפו לשמור על כוחם ומעמדם ודבר זה הביא להתנגשות בינם לבין קבוצת הלאום. לשם קידום מאבקן עסקו התנועות הלאומיות בהקמת ארגונים פוליטיים ואף קיימו פעילות צבאית. מאבקים אלה גרמו לזעזועים פוליטיים פנימיים במדינות הקיימות - קמו מדינות חדשות, גבולות השתנו ואף אימפריות התפרקו.

השאלה מהי לאומנות?

יש להבחין בין לאומיות לבין לאומנות.

הלאומנות היא תפיסה לאומית קיצונית השואפת לקדם בכל מחיר את יעדי קבוצת הלאום, גם אם הדבר ייעשה תוך פגיעה בבני אדם או בבני לאום אחרים. המחזיקים בתפיסה הלאומנית תופסים את הלאום אליו הם משתייכים כערך נעלה תוך שהם מתייחסים בביטול, בכוז ואף בשנאה לבני לאומים אחרים.

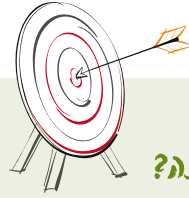
שימו לב!

כל קבוצת לאום התפתחה בתהליך ייחודי וחד פעמי האופייני לה בלבד. עם זאת, ניתן למצוא קווי דמיון רבים בין התהליכים ההיסטוריים שאפיינו את קבוצות הלאום השונות.

במילים אחרות, התהליכים שתוארו בתת פרק זה אפיינו את התפתחותן של רבות מקבוצות הלאום, אך לא את כולן. כמו כן, תהליכים אלה התרחשו בכל קבוצת לאום בדרך שונה.

2 ראו הגדרת הלאומיות בתחילת פרק זה.

בקצרה - מה למדנו בפרק זה?

❖ **הגדרת הלאומיות:** הלאומיות היא תודעה פוליטית, המוחזקת על ידי קבוצת בני אדם, שחבריה חשים זיקה (שייכות) אלה לאלה, ואשר שואפים לקדם את ענייניהם המשותפים באמצעות מסגרת פוליטית משותפת, בעלת סממנים ריבוניים, שתונהג על ידי אנשים הנתפסים כנציגי הקבוצה. היא השאיפות הפוליטיות של חברי קבוצות לאום היא לחיות במסגרת של מדינה ריבונית (עצמאית), שהשליטה בה תהיה בידיהם.

❖ **כיווני ההתפתחות המרכזיים של הלאומיות:** כיוון ליברלי וכיוון אתני.

❖ **מאפייניה המרכזיים של הלאומיות:**

- ♦ **הלאומיות כתופעה חברתית:** הזיקה הפנימית הקיימת בקרב חברי קבוצת הלאום גישרה על פערים חברתיים הקיימים בין חברי הקבוצה.
- ♦ **הלאומיות כתופעה תרבותית:** הניבוש הפנימי של קבוצת הלאום היה מלווה בעיצוב של סמלים ומיתוסים, שנועדו לסייע בהנחלת תודעה לאומית לחברי הקבוצה.
- ♦ **הלאומיות כתופעה פוליטית:** השינויים הפוליטיים אותם שאפה הלאומיות לחולל ערערו את הלגיטימיות של מוקדי הכוח שהיו קיימים עד להופעתה.

קטעי מקור

קטע מספר 1

הסופר האיטלקי אֶדְמוֹנְדוֹ דֶה-אֶמִיצִיס על אהבת איטליה (פורסם לראשונה בספר לילדים בשנת 1888):³

"... אני אוהב את איטליה מפני שאמי איטלקייה, מפני שהדם הזורם בעורקי הוא איטלקי, מפני שאיטליה היא האדמה שבה קבורים המתים שאמי מכבד ואבי מוקיר, מפני שעיר הולדתי, לשון דיבורי, הספרים שעליהם אני מתחנך הם איטלקיים; מפני שאחי, אחותי, חבכיי, והעם הגדול שבמחיצתו אני חי, והטבע היפה הסובב אותי וכל הנגלה לעיניי, כל שאוהב אני, שאני לומד, ואני מעריץ - כל זה הוא איטלקי..."

תחוש בו, ברגש הזה, כמו בתענוג אלוהי, אם יתמזל מזלך ותראה כשיכנסו לעירך הגדודים שנידלדלו, הגדודים העייפים המְסֻמְרָקִים, האיומים, ברק ניצחון בעיניהם, דגליהם נקובי כדורים, ובעקבותיהם שירה שאין לה סוף, שירת אמיצי הלב וקטועי הגפיים שיישאו את ראשיהם החבושים אל על. תחוש ברגש הזה בתוך המון מטורף שיכסה אותם בפרחים, בברכות ובנשיקות... זוהי אהבה כה גדולה וכה קדושה, עד שאם אראה אותך יום אחד שב בריא ושלם מקרב שנלחמת בשמה של אהבת המולדת, ואתה בשרי ונפשי שב בריא ושלם, והיה נודע לי שחיך ניצלו מפני שהתחבאת מהמות - אני, אביך, המקבל את פניך בשוכך מבית הספר בקריאת שמחה, הייתי מקבל את פניך בבכי מצוקה; לעולם לא הייתי יכול לאהוב אותך, והייתי מת כשבלבי נעוץ הפגיון הזה..."

1 אילו רגשות מבטא דה אמיציס כלפי איטליה?

2 כיצד מתבטאת התפיסה הלאומית בדברים אלה? נמקו.

3 מה, לדעתכם, מטרת כתיבתם של דברים אלה?

קטע מספר 2

ההיסטוריון ארנסט גלנר:⁴

"...ממהות [הלאומיות] כופה תרבות גבוהה על כלל החברה... באמצעות בתי ספר ובפיקוח אוניברסיטאות נוצרת עגה כללית... המשמשת עתה את כלל התושבים... במקום המערכת המורכבת הקודמת, שהייתה בנויה מקבוצות מקומיות, שבכל אחת מהן שלטה תרבות עממית, שנוצרה ושועתקה על ידי הקבוצות עצמן... אבל זהו בדיוק ההיפך ממה שהלאומיות טוענת וממה שהלאומנים מאמינים בו בכל מאודם... [אמנם] את סמליה היא שואבת מחיי האיכרים הטהורים והבריאים, מתקופת הבראשית של הפולק [העם]... [אבל הלאומיות] מחיה או ממציאה תרבות גבוהה משלה, אם כי תרבות זו יש לה קשרים כלשהם עם סגנונות עממיים ודיאלקטים מקומיים..."

1 באילו אמצעים, לדברי גלנר, נעזרת קבוצת הלאום כדי לבנות ולבסס את הרגש הלאומי?

1 האם, לדעת גלנר, תהליך בניית קבוצת הלאום הוא תהליך טבעי?

2 איזה מאפיין של הלאומיות בא לידי ביטוי בדברים אלה? נמקו.

2 מדוע משתמשים המחזיקים בתפיסה הלאומית באמצעים המתוארים בקטע זה?

3 כיצד מבקר גלנר את הלאומיות? בססו תשובתכם על הקטע. האם אתם מסכימים עם ביקורת זו? נמקו.

3 במובאה זו מסביר אב לבנו מה היא אהבת המולדת. מעובד מתוך: אֶדְמוֹנְדוֹ דֶה-אֶמִיצִיס, **הלב**, (זמורה ביתן; תל אביב; תשנ"א 1991), עמ' 105. עתה פתח הספר כותב המחבר את הדברים הבאים: "...ספר זה מוקדש בעיקר לתלמידים בבתי הספר היסודיים, שגילם בין תשע לשלוש עשרה שנים... כעת, קראו את הספר, ילדים; אני מקווה שתהיו מרוצים ממנו ושיטיב עימכם..."

4 ארנסט גלנר, **לאומים ולאומיות**, (האוניברסיטה הפתוחה; 1983), עמ' 84.

קטע מספר 3

ההיסטוריון חיים קאופמן על תרומתה של הציונית לפיתוח דימויים לאומיים⁵:

"...הקמתה של התנועה הציונית ב- 1897 נתנה את הדחיפה המרכזית להקמתן של אגודות הספורט הלאומיות. בקונגרס הציוני השני, באוגוסט 1898, סקר מקס נורדאו, ידידו של הרצל ויד ימינו, את מצב היהדות באירופה האנטישמית והתייחס בין היתר ל'חינוך הגופני של הדור הצעיר שייצור לנו שוב את יהדות השרירים האבודה'. המונח 'יהדות השרירים' אוצר בחובו מרכיבים רעיוניים חשובים של האתוס⁶ הציוני. הציונות ביקשה לא רק להקים מולדת ליצור תרבות לאומית חדשה, אלא גם לעצב 'יהודי חדש'. 'יהודי של שרירים' היה, אם כן, חלק מהתדמית החדשה שאותה שאפה התנועה הלאומית היהודית ליישם. הרעיון לכונן, 'יהדות שרירים' כלל מספר רעיונות מהותיים בחשיבה היהודית הלאומית: רצון לשנות את הדימוי היהודי 'הגלותי'; תגובה לתיאוריות פוליטיות גזעניות; פיתוח תכונות לוחמניות; יצירת קשר בין אדם לאדמה; ובסופו של דבר - יצירת בסיס לאחדות לאומית..."

1 מהו האתוס, לדברי קאופמן, שאותו שאפה התנועה הציונית לפתח בקרב היהודים?

1 מדוע, לדברי קאופמן, שאפה התנועה הציונית לעצב יהודי חדש?

2 כיצד תורמים המיתוסים לתהליך בניית קבוצת הלאום?

2 איזה מאפיין של הלאומיות בא לידי ביטוי בדברים אלה? נמקן.

5 חיים קאופמן, "אגודות הספורט הציוניות - מספורט לאומי לספורט פוליטי", ימנים, מספר 63, (זמורה ביתן; תל אביב: קיץ 1998), עמ' 81 - 91.

6 אתוס= מידות טובות וראויות שאותן שואפים להשיג. האתוס הציוני= התכונות שאותן שאפה התנועה הציונית להנחיל לעם היהודי.

אלה

הסבירו מהם מיתוסים לאומיים ומה חשיבותם בתהליך בניית קבוצת הלאום.

העלמה

חפשו באינטרנט מידע על האתרים / הסמלים הלאומיים המופיעים בתצלומים שבעמוד זה:
שער ברנדנבורג בברלין, כיכר טרפלגר בלונדון, כיכר הקוממיות באיסטנבול, והר רשמור בארה"ב.

- 1 חתי הוקם כל אחד מאתרים אלה?
- 1 היכן ממוקמים האתרים?
- 2 מדוע נבחר מיקום זה?
- 1 מיהן הדמויות המוצגות?
- 2 מה מקומן של דמויות אלה בהיסטוריה הלאומית המקומית?
- 2 במה עוסקים האתרים השונים (ניצחון לאומי, גיבורים לאומיים, תקופות קדומות, סמלים לאומיים וכו')?
- 3 מדוע, לדעתכם, הוקמו אתרים אלה?

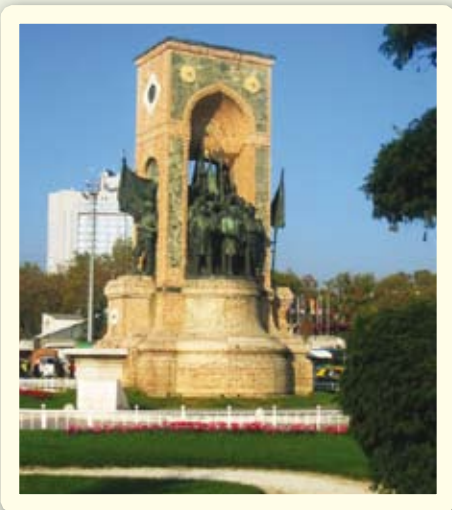
פסלו של הורשיו נלסון

גיבור לאומי בריטי; כיכר טרפלגר, לונדון, בריטניה. (fotolia)

שער ברנדנבורג

מסמלי הלאומיות הגרמנית; ברלין, גרמניה. (fotolia)

אנדרטה שבמרכזה ניצב מוסטפה כמאל אטאטורק-

גיבור לאומי תורכי; כיכר הקוממיות, איסטנבול,

תורכיה, 2008. (אתי אמרזי)

פסל חקוק בסלע ובו מנהיגי האומה האמריקאית;

הר רשמור, דרום דקוטה, ארה"ב, 1996. (אריה יובל)

